

Іл. 3. Портрет І.Мазепи з літопису С.Величка

державного музею. Однак і там їй не вдалося вберегти після кампанії вилучення дзвонів кінця 1929-х – початку 1930-х років [5, 2]. У 1931 р. трест «Металолом» зажадав від музейників передати металеві пам'ятки, які раніше ніби влада й взяла під охорону. Незважаючи на протест директора Чернігівського музею М.Вайнштейна, надісланий 5 квітня в НКО УРСР, Мазепин дзвін був зданий в металобрухт [6, 129].

Посилання

1. Пилипенко Б. Видатна пам'ятка українського людвісарства (Мазепин дзвін) // Інститут рукопису НБУВ, ф. Х., спр. 17954. (Цю розвідку опублікував недавно О.Коваленко у журналі «Пам'ятки України» № 3 за 2008 р.).
2. Баран-Бутович С. Людвісарські вироби XVII – XVIII ст. у Чернігівському державному музеї (гармати та дзвони). – Чернігів: Чернігівський державний краєвий музей, 1930.
3. Там само.
4. Пуцко В. Церковні старожитності Чернігівщини та Сумщини (до постановки проблеми) // Сіверянський літопис. – 1995. – № 3.
5. Качан Р. Доля церковних дзвонів Чернігівщини (кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст.) // Чернігів стародавній. – 2006. – Грудень.
6. Там само; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр.. – К., 1995. – Ч. 2.

КНЯЗІ ВИШНЕВЕЦЬКІ ТА ПІВНІЧНА ВІЙНА

Початок XVIII ст. став бурхливим для багатьох країн Європи. Перебіг подій Північної війни напругу вплинув на політичну стабільність, культурний розвиток та державотворчі процеси Росії, Швеції, Польщі та України, яка у цей час знаходилась на шляху до самоствердження і виборювала свою незалежність.

Одне з провідних місць у цій боротьбі належало українському козацтву. Під керівництвом гетьмана Івана Мазепи козаки брали участь у Північній війні на боці двох ворожих таборів – спочатку Росії, а потім Швеції.

Північна війна між Росією та Швецією за вихід на Балтійське узбережжя розпочалася 1700 р. Набираючи обертів, ця боротьба втягувала нових союзників, залучала свіжі сили. Свої інтереси в ній мала і Річ Посполита. Польський король Август II вбачав у союзі з Росією можливість реалізації своїх планів, однак перший етап війни виграла Швеція. Августа II скинули з трону, а його місце зайняв союзник Карла XII – познанський воєвода Станіслав Ліщинський. У Північній війні долі всіх цих держав та їх історичних постатей тісно пов'язані між собою. В цьому контексті особливо цікаво прослідкувати стосунки та інтереси представників Польщі та України.

Гетьман Іван Мазепа, прагнучи визволення України з-під влади російського царя шляхом укладення угоди зі Швецією, добре розумів, що шлях цей є довгим і нелегким. Коли півстоліття тому Б.Хмельницький та І.Вигovsky почали домовлятися зі Швецією, українська козацька держава, яка отримала незалежність в ході національно-визвольної війни 1648-1657 рр., проводила цілком самостійну зовнішню політику, вістря якої було скероване проти Польщі. На початку XVIII ст. Україна знаходилась вже під зверхньою владою московського царя й змушена була воювати проти Швеції. Тим часом і Швеція, і Московщина мала союз з Польщею: перша – з Польщею Станіслава Ліщинського, друга – з Польщею Августа II. Отже, шлях української політики до Швеції йшов через Польщу, на заваді якого стояв августейший союз.

Ситуація різко змінилася, коли 1706 р. внаслідок Альтранштадтської угоди король Август зрікся корони і Польща фактично перейшла до шведського табору, а більшість польських магнатів визнала королем Станіслава Ліщинського. Це, очевидно, підсилювало пропольські настрої серед старшинської верхівки, але разом з тим збільшило небезпеку

польських зазіхань на українські землі, що чітко розумів І.Мазепа. Саме в цей момент виникла потреба змінити дотеперішню тактику гетьманської дипломатії: лояльно зберігаючи зв'язок з Росією, посилити переговори зі Станіславом Ліщинським, щоб на випадок перемоги польсько-шведської коаліції домовитися з Польщею про забезпечення державних прав України в системі Речі Посполитої і водночас (це було нове в політиці Мазепа) встановити стосунки безпосередньо зі Швецією. Останнє найбільш цікавило гетьмана, але вимагало якнайбільшої обережності і найсуворішої конспірації. Віднині шлях до Швеції йшов саме через «станіславівську» Польщу, і не дивно, що головним завданням гетьманської дипломатії у 1706-1707 рр. стало завершення переговорів зі Станіславом Ліщинським, розпочатих ще у 1704 р. під час перебування І.Мазепа на Правобережжі.

Станіслав Ліщинський незабаром після своєї коронації, яка відбулася у Варшаві 4 жовтня 1704 р., надіслав (у жовтні того ж року) свого посланця, шляхтича Вольського, до І.Мазепа, який стояв тоді під Замостям. Гетьман, щоправда, не скористався тоді цією пропозицією, затримав Вольського, а листи короля відіслав до Москви. Але після Варшавської угоди 1705 р., яка передбачала повернення Польщі «втрачених нею східних земель», тобто Лівобережжя України (Гетьманщини), зносили між Станіславом і Мазепою відновилися. Гетьман, який перебував тоді в Дубно, близько познайомився і покумився в Білій Криниці з княгинею Ганною Дольською (від першого шлюбу княгиня Вишневецька) – рідною тіткою Станіслава Ліщинського, й вона стала головним посередником у подальших переговорах гетьмана з королем Станіславом, а згодом і з Карлом XII, з яким Дольська була знайома особисто.

Такі масштабні події не могли обминути амбіційного Міхала Сервація Вишневецького – молодшого сина Костянтина Вишневецького та Анни Ходоровської. Участь у Північній війні та її наслідки назавжди пов'язали долі цієї людини з Україною.

Князь Михайло Сервацій народився у Львові 1680 року. Коли йому виповнилося 6 років, помер батько, а матір незабаром взяла другий шлюб – з князем Дольським, великим маршалом Литовським. З боку обох батьків Михайло-Сервацій мав блискучі зв'язки, які ще більше підкріплювалися приязню, що її почував до вітчима король Ян III. Цілком природно було використати це. Вже в 1695 р. мати спорядила Міхала Сервація з братом Янушом у подорож за кордон. Їх шлях пролягав через Познань, Лейпціг, Дрезден, Берлін, Гамбург і Брюссель до Парижа. Вони повинні були старанно знайомитися з військовим укладом держав, їх науково-мистецькими надбаннями, 7 місяців навчатися у Паризькій військовій академії, після чого чверть

року гостювати при французькому дворі, писати один раз на два місяці королю, вести детальний щоденник подорожі, отримуючи на свої щоденні витрати не більше одного дуката на кожного. Зворотний маршрут був намічений на Флоренцію, Рим, Падую, Венецію та Йєну, де князі мали відвідати свою родичку Елеонору Лотаринську. Такою була інструкція, однак здійснення її внаслідок якихось ускладнень затрималось, а за цей час, у 1696 році, князь Михайло оженився. Після весілля, побувавши в Парижі та Італії, він повернувся назад і з усім запалом віддався політичному життю – швидко здобув нову славу у Речі Посполитій, дістаючи найпочесніші посади в королівстві.

Початок XVIII ст. був для Польщі епохою великих оказій, що відбулись і на долі Вишневецького. Міхал Сервацій підтримував тісні взаємини із старшим братом Янушем Вишневецьким – політичним діячем тодішньої Польщі. Від їх політичного вибору та вчинків залежала доля не лише роду, але й цілої країни.

Після нетривалих сумнівів князь Михайло вирішив приєднатися зі своїм військом до короля Станіслава Ліщинського. Військові та політичні події упродовж декількох років мінялися з величезною швидкістю. В країні панувала розруха. Маєтності Міхала Сервація Вишневецького були пограбовані і розорені. Після поразки в 1709 р. під Полтавою, король Станіслав Ліщинський втік із країни. У князя було два шляхи: або поїхати за королем, або спробувати порозумітися з Петром I. Він обрав другий. Це сміливе рішення, викликане політичними обставинами, призвело до великих змін в політичному становищі Вишневецького. До того цар вважав Вишневецького своїм найвідданішим прихильником, на якого міг би обіпертися в Польщі. Тим часом виступ Михайла роздратував царя, і тепер Вишневецькому довелося мати справу з його військом.

У 1709 р. під Скоморохами його було взято у полон, а потім перевезено в Україну, до Глухова. Після повернення престолу Августу II король зробив усе, щоб звільнити Вишневецького, але на всі прохання цар категорично відмовляв.

Жахливо було чекати страти, адже Міхал Сервацій напевне знав про долю Івана Мазепа, про те, як в тому самому Глухові 12 листопада 1708 р. у Свято-Троїцькій церкві була зачитана анафема великому українському гетьману, а на шибениці на міській площі повішена символічна лялька-опудало. Щось схоже чекало і князя Вишневецького, але справу розв'язала авантюрна втеча із в'язниці.

1711 року Міхал Сервацій Вишневецький виїхав спочатку до Польщі, згодом – в Угорщину, через рік уже був у Бендерах, де знаходились залишки армії Карла XII. Він розпочав переговори і, отримавши амністію, в 1716 р. повернувся на

батьківщину, не розраховуючи на свої маєтки і посади. Уже 1720 р. Вишневецький знову мав печатку великого канцлера Литовського. Невідомо, наскільки яскраво розгорілася б його зірка, якби не смерть, що раптово згасила її.

Зі смертю Міхала Сервація уся могутність, гордість та слава роду знайшли своє єдине втілення у Вишневецькому палаці. Він став своєрідним символом – останнім діянням князів Корибутів-Вишневецьких на цій землі.

Князь Міхал Сервацій був «паном» у повному значенні цього слова – любив пишноту та лоск, жив то в Кароліні, то в Вишневці, будуючи для себе нові замки. У Вишневці на старому згарищі він спорудив розкішний палац, довкола нього розбив чудовий сад: «Усередині палац улаштований був з надзвичайною розкішшю, всюди оксамит і атлас, позолоть і бронза, картини і коштовні годинники, китайська й турецька зброя, срібний посуд та інкрустовані меблі з гербами» [2, 67]. Не виключено, що саме після такого перебігу подій Північної війни, ув'язненню у Глухові та успішній втечі князь Вишневецький зупинився у тихому волинському містечку і збудував прекрасний палац, що сьогодні нагадує про колишню славу своїх володарів.

Посилання

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями – Санкт-Петербург, 2008. – 738 с.
2. Лукомские В. К. и Г. К. Вишневецкий замок. Его история и описание. – Санкт-Петербург, 1912.
3. Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х, 2008. – 608 с.
4. Ростунов И. И., Авдеев В. А., Осипова М. Н., Соколов Ю. Ф. История Северной войны 1700-1721 гг. – С. 88.
5. Шиян Л. М. Вишневец та князі Корибути-Вишневецькі. – Тернопіль, 2006.

Коваленко Ю.О.

Національний заповідник «Глухів»

ДЕЩО ПРО ІСТОРИЧНУ ТОПОГРАФІЮ РАНЬОМОДЕРНОГО ГЛУХОВА

Історія середньовічного Глухова є майже суцільною білою плямою на тлі вивчення загальної історії України. У давньоруських літописах Глухів кілька разів згадується як місто, пов'язане з тими чи іншими історичними подіями. Жодного разу не зустрічається згадок з описами забудови або укріплень міста. Але про його значні розміри можна судити з першої згадки під 1152 роком, яка повідомляє про прихід військ князя Юрія Долгорукого зі своїми союзниками – величезним військом половців, що

зупинились у Глухові. Вірогідно, місто здатне було прогодувати таку кількість воїнів [1]. Археологічні дослідження дали змогу з'ясувати приблизне місцезнаходження дитинця давньоруського Глухова, укріпленого посаду та деяких ремісничих районів. Дитинець знаходився на мису в районі сучасних вул. Києво-Московської та пров. Пожежного. Укріплений посад обмежувався сучасними вулицями Першотравневою, площею Рудченка, площею старого ринку (район пам'ятки історії «Тюремний замок») та вулицею Спартака. Також місто могло мати декілька укріплених охоронних в'їздних форпостів, таких як мис в районі пров. Радянського, що прикриває місто з північного боку, та мис по вул. Красна Гірка (район старого козацького кладовища). Ремісничі райони знаходились в укріпленому посаді і за його межами. Так дослідженнями 2003-2004 років у районі пам'ятки містобудування «Башта водогону» виявлено залишки шлаку високотемпературного випалу. Можливо, це сліди гончарного виробництва. Поряд з пам'яткою архітектури «Будинок Терещенків» під час риття траншеї посередині проїжджої частини вул. Терещенків відкрито частину майстерні по обробці кольорового металу. Серед знахідок – велика кількість виплесків та шлаку бронзолivarного виробництва, бронзовий перстень з виїмчастими емаллями та вставкою з гірського кристалю, скляне намисто з підвіскою у вигляді кола з вписаним у нього стилізованим хрестиком. Поблизу місця, де були знайдені вищезазначені предмети, зустрічалась велика кількість кераміки XII-XIII ст., фрагменти візантійських амфор, друзки скляних браслетів.

Згадка про Глухів під 1352 роком сповіщає про жахливу подію – епідемію (ймовірно, чуми), під час якої всі мешканці «ізомроша». Глухівські князі переселяються в Новосіль і відтоді вже іменуються Новосільськими [2, 12]. Майже триста років Глухів як місто не згадується.

Про пізньосередньовічний або ранньомодерний Глухів збереглося чимало документальних свідчень. На сьогоднішній день ми маємо і значну кількість археологічних матеріалів XVII-XVIII ст. – результат археологічних розвідок останніх років.

Перші документальні згадки про ранньомодерний Глухів зустрічаємо серед опису населених пунктів Новгород-Сіверського уїзду. На той час – це село, що належало Московській державі і після Деулінської угоди у 1618 р. перейшло до володінь Речі Посполитої. За Московської держави Глуховом володіли Якич, Кулесник (Іван та Василь Кукішнікови, Путинка Богданов). У 1621 р. власниками його у складі Речі Посполитої стають Марко Ковінський, а пізніше Томаш Липчинський та Войцех Пустоловський. 1623 р. Глухів згадується як «спустіла деревня» [3, 423]. На мапі України, укладеній французьким інженером де Бопланом